

Ewa Maciejewska-Mroczek
Magdalena Radkowska-Walkowicz
Maria Reimann
Anna Witeska-Młynarczyk
Współpraca: Zofia Boni, Anna Krawczak

Kodeks dobrych praktyk w badaniach z dziećmi
prowadzonych z perspektywy nauk społecznych
(w tym interdyscyplinarnych *childhood studies*, etnografii, antropologii
kulturowej, socjologii)

WSTĘP

Badania z udziałem dzieci niosą ze sobą wiele wyzwań metodologicznych i etycznych, związanych ze specyfiką pracy z dziećmi i ich pozycją w różnych kontekstach społecznych. Powinny być prowadzone z poszanowaniem podmiotowości dzieci i uwzględnieniem ich istotnej roli w tworzeniu społeczeństw.

Współcześnie panuje konsensus co do tego, że prawa dzieci w badaniach muszą być przestrzegane. Sam udział w badaniu również można uznać za realizację tych praw, w szczególności artykułu 12 Konwencji o prawach dziecka, według którego ma ono „prawo do swobodnego wyrażania własnych poglądów we wszystkich sprawach dotyczących dziecka”. W *Kodeksie dobrych praktyk* przedstawiamy wskazówki dla osób prowadzących badania z dziećmi.

BEZPIECZEŃSTWO

Naczelną zasadą w badaniach z dziećmi jest zagwarantowanie im bezpieczeństwa – fizycznego i emocjonalnego. Dążenie do pozyskania jak najlepszego materiału badawczego nie może nigdy usprawiedliwiać skrzywdzenia dziecka, narażenia go na przemoc psychiczną lub fizyczną czy też złamania jego praw. Zasada ta powinna dominować nad innymi na wszystkich etapach: planowania badań, ich realizacji, a także po ich zakończeniu (w fazie prezentacji wyników).

CEL

Badania z dziećmi przede wszystkim powinny służyć nauce i zwiększeniu zasobu wiedzy na temat dzieci, a w dalszej perspektywie poprawie jakości ich życia (np. przez przygotowanie odpowiednich rekomendacji i wskazówek dla osób podejmujących interwencje społeczne czy psychologiczne). Podstawowym celem badań społecznych w tym obszarze powinno być także uprawomocnienie (*empowerment*) dzieci w praktykach życia społecznego poprzez danie im głosu i umożliwienie wyartykułowania ich punktów widzenia.

OCENA RYZYKA i KORZYŚCI

Istotne jest, by odróżnić korzyści z badania, jakie mogą mieć dorośli, od korzyści, jakie mogą mieć dzieci (zaangażowane bezpośrednio w projekt, ale też te, których w jakimś stopniu dotyczy tematyka badań).

Przed badaniem powinno się przeprowadzić analizę ryzyka i korzyści. Ryzyko może wiązać się z: nadmierną ingerencją w narracje tożsamościowe uczestników (np. w badaniach z zakresu socjologii i antropologii medycyny przez wzmacnianie w dziecku poczucia, że jest przede wszystkim chorym), nadmierne badanie wybranej grupy (np. nieuprawomocnione powtarzanie badań na ten sam temat) lub niedostateczne zbadanie (np. pomijanie istotnych kwestii czy brak ewaluacji).

Korzyści wiązać się mogą np. ze zdobyciem przeświadczenia o byciu wysłuchanym i możliwością wywarcia realnego wpływu na sytuację swoją lub innych dzieci.

INFORMACJA

Przed przystąpieniem do badań należy przygotować informację, która pozwoli dziecku zrozumieć, na czym będzie polegało badanie i na tej podstawie udzielić (lub nie udzielić) świadomej zgody. Może to być broszurka informacyjna, opis projektu na stronie internetowej lub informacja ustna. Należy poinformować dziecko o celu badania, stosowanych metodach, sposobie wykorzystania jego wyników, ewentualnych jego konsekwencjach, afiliacji badacza oraz o prawach dziecka w badaniu. Jeżeli spotkanie będzie rejestrowane (np. przy użyciu dyktafonu czy kamery), koniecznie należy o tym poinformować dziecko i upewnić się, że wyraża ono zgodę na taką formę pracy.

Podobnie wyczerpujące informacje (pisemne i ustne) powinno się zapewnić rodzicom lub opiekunom prawnym dziecka.

ŚWIADOMA ZGODA

Podstawowym warunkiem przeprowadzenia badań jest udzielenie przez dziecko świadomej zgody. Aby zgoda była świadoma, musi ono po pierwsze zrozumieć (zgodnie ze swoimi kompetencjami poznawczymi i komunikacyjnymi), na czym polegać będzie badanie, a po drugie zgodzić się na udział w nim. Może też swoją zgodę na każdym etapie badań wycofać i powinno zostać o takiej możliwości z góry poinformowane.

W badaniach z dziećmi konieczna jest również zgoda wyrażona przez rodzica/opiekuna. Rozróżnia się zgodę rodzica/opiekuna (*consent*), która ma moc prawną, i zgodę dziecka (*assent*), która nie ma mocy prawnej, jest jednak konieczna ze względów etycznych. Uważamy, że udzielenie zgody ma także charakter performatywny: upodmiotawia dziecko, które w innych okolicznościach (w szkole, u lekarza) rzadko proszone jest o wyrażenie zgody, i wzmacnia jego pozycję w kontakcie z badaczem. Pomocne mogą być formularze zgody, o których podpisanie prosi się dziecko (w przypadku małych dzieci podpisem może być znak graficzny np. rysunek).

METODY

Projektując badania, należy pamiętać, że możliwości komunikacyjne dzieci są inne niż młodzieży czy osób dorosłych. Trzeba zatem na etapie przygotowywania badań zaprojektować lub wybrać metody adekwatne do grupy, z którą będziemy pracować. W ramach *childhood studies* proponuje się przede wszystkim metody partycypacyjne, dzięki którym uczestnicy współtworzą badanie, na zasadach otwartości i wzajemności. Tworząc metodologię badań, należy pozostać otwartym na jej sprawcze współtworzenie przez samych badanych, odmawiając sobie pozycji siły i całkowitej kontroli.

W przypadku dzieci (z wyjątkiem tych najmłodszych) często dobrym wyborem metodologicznym okazują się badania w grupach fokusowych lub wywiady z parami przyjaciół. Dzieci mogą czuć się w towarzystwie rówieśników bezpieczniej i swobodniej, należy jednak zachować szczególną czujność, by w grupie nie dochodziło do sytuacji

dyskredytowania czy naruszania wrażliwości któregoś z uczestników przez innych (w tym prowadzących).

MIEJSCE BADAŃ

Bardzo ważny jest wybór miejsca, w którym będziemy prowadzić badania z dziećmi. Projektując badania, należy zadbać o to, by miejsce badań było dla dzieci komfortowe. Oznacza to, że dziecko musi postrzegać je jako bezpieczne, takie, gdzie w sposób otwarty może się wypowiedzieć i gdzie nie czuje przymusu czy obowiązku, a swobodę wyboru. Szczególną wrażliwość trzeba wykazać w kontekstach instytucjonalnych, w których dziecko zazwyczaj przyjmuje pozycję podporządkowaną (np. w szkołach).

REKOMPENSATA

Należy wynagradzać dzieci za poświęcony badaczom czas – może być to upominek, dyplom, książka czy wspólnie zrobiona praca artystyczna. Niezasadne wydaje się jednak informowanie dzieci przed badaniem, że otrzymają rekompensatę, byłaby to bowiem forma nacisku.

SUPERWIZJA

Warto, aby badacze konsultowali swoje projekty z innymi osobami prowadzącymi badania w danym obszarze i poddawali swoje działania nieustającej autorefleksji. Współpraca i superwizja innych badaczy potrzebna jest zarówno na etapie przygotowywania, jak i przeprowadzania badań. W niektórych przypadkach, kiedy tematy są szczególnie trudne i wrażliwe, należy również szukać pomocy u psychologów czy ekspertów organizacji pozarządowych zajmujących się dziećmi.

W przypadku badań fokusowych z dziećmi zadbać należy o obecność osoby, której zadaniem będzie obserwowanie grupy i zachodzących w niej procesów pod kątem bezpieczeństwa i komfortu psychicznego dzieci (może to być drugi badacz czy też, jeżeli temat badań tego wymaga, psycholog).

RODZICE, OPIEKUNOWIE

Podczas badań mogą być obecni rodzice lub opiekunowie prawni dziecka, jeżeli oni lub dziecko wyrażają taką wolę. Trzeba jednak pamiętać, że ich obecność wpływa na narrację i ekspresję dziecka. Kwestię obecności rodzica w trakcie badania należy rozważyć indywidualnie. Młodsze dzieci mogą potrzebować obecności bliskiej osoby i obecność ta może wpłynąć pozytywnie na badanie (większe poczucie bezpieczeństwa dziecka). W wypadku starszych dzieci warto dążyć do uzyskania zgody na badanie bez obecności dorosłego. Jednocześnie rodzice lub opiekunowie powinni zawsze być w miejscu umożliwiającym kontakt dziecka, jeśli wyrazi ono taką wolę. Minimum, jakie musi zostać spełnione, jeżeli opiekun nie pozostaje w pobliżu miejsca badań, to posiadanie numeru telefonu opiekuna i pozostawienie mu kontaktu do badacza.

ANONIMOWOŚĆ

Tak jak w badaniach z dorosłymi, uczestnicy badań muszą mieć zagwarantowaną anonimowość. Jeżeli na jakimś etapie dziecko wyrazi wolę, że chce być wymienione z imienia i nazwiska w materiałach powstałych jako rezultat badań, należy do takiej prośby podejść z ogromną ostrożnością. Ponieważ jako badacze nie mamy kontroli nad różnymi formami interpretacji opublikowanego materiału badawczego, uważamy, że le-

piej jest zachować anonimowość. Dzieci uczestniczące w badaniu możemy namawiać np. do nadawania sobie pseudonimów.

TEMATY WRAŻLIWE

Niektóre tematy badawcze można uznać za wrażliwe (np. dotyczące przemocy czy seksualności). Planując takie badania, należy rozpoznać odpowiednie drogi pomocy dziecku. Prawdopodobnie potrzebne będzie wsparcie – na etapie przygotowania lub w ciągu trwania całego projektu – specjalistów zajmujących się pomocą dzieciom w danym obszarze: psychologów, pracowników socjalnych itp.

PO BADANIU

Odpowiedzialność etyczna badaczy rozciąga się na wszystkie fazy projektu, także jego końcowe etapy (przygotowanie publikacji i raportów) oraz czas po jego zakończeniu. Wszelkie publikacje powinny być tworzone w poczuciu odpowiedzialności za osoby badane. Dotyczy to uczciwego i adekwatnego przedstawienia punktu widzenia uczestników, świadomości wpływu, jaki publikacja może mieć na ich położenie, dążenia do realnych zmian w sytuacji dzieci, jeśli taki był założony i zakomunikowany im cel badania. Dobrą praktyką jest także przedstawienie dzieciom w zrozumiałej dla nich formie raportu z badań.

LITERATURA:

- Alderson P., V. Morrow (2011), *The ethics of research with children and young people: A practical handbook*, Londyn, Thousand Oaks, Nowe Delhi: SAGE.
- Beazley H., Bessell S., Ennew J., Waterson R. (2009), *The right to be properly researched: research with children in a messy, real world*, "Children's Geographies" 7(4), 365-378.
- Boyden, J., Ennew, J., eds., (1997) *Children in Focus: Manual for the Participatory Research with Children*. Save the Children Sweden. Available from: <http://www.unicef.org/videoaudio/PDFs/Children-in-Focus.pdf>
- Christensen, P. (2004), *Children's Participation in Ethnographic research: issues of power and representation*, "Children and Society" 18 (2): 165 – 176.
- Hood, S., Kelley, P., Mayall, B. (1996) "Children as Research Subjects: a Risky Enterprise", *Children and Society*, 10 (2): 117 – 128.
- Christensen P., James A., eds., (2008) *Research with children: Perspectives and practices*, Abington, New York: Routledge.
- Clark C.D. (2011), *In a Younger Voice: Doing Child-Centered Qualitative Research*, Oxford: Oxford University Press.
- Dockett S., Einarsdóttir J., Perry B. (2012), *Young children's decisions about research participation: opting out*, "International Journal of Early Years Education" 20(3), 244-256.
- Franklin B., ed., (2002) *the New Handbook of Children's Rights: Comparative policy and practice*, Londyn, Nowy Jork: Routledge.
- Greene S., Hogan D., eds., (2005) *Researching children's experience*, Los Angeles, London, New Delhi: SAGE.
- Gallacher L., Gallagher M. (2008), *Methodological immaturity in childhood research? Thinkin' through "Participatory methods"*, "Childhood" vol. 15, 499-516.
- Farrell A., ed., (2005), *Ethical Research with Children*, Nowy Jork: Open University Press.

- Gallagher, M. (2008) Power is not an evil: rethinking power in participatory methods, "Children's Geographies", 6(2), 137-150
- Harcourt D., Perry B., Waller T. (2011) Researching Young Children's Perspectives: Debating the ethics and dilemmas of educational research with children, Abingdon, OX: Routledge.
- James, A. (2007), Giving Voice to Children's Voices: Practices and Problems, Pitfalls and Potentials, "American Anthropologist", 109 (2): 261-272.
- James A., A. James (2008), Key concepts in childhood studies, Los Angeles: SAGE.
- James A., C. Jenks, A. Prout (1998), Theorizing childhood, London: Polity Press.
- Kehily M.J., red., (2008) Wprowadzenie do badań nad dzieciństwem, Kraków: WAM.
- Kodish E. (2005), Ethics and Research With Children: A Case-Based Approach, Oxford, Nowy Jork: Oxford University Press.
- Lewis, A., Lindsay, G., eds. (2000), Researching Children's Perspectives, Buckingham: Open University Press.
- Lewis, V., Kellett, M., Robinson, Ch., Fraser, S. and Ding, S. (2004) *The Reality of Research with Children and Young People*. London: Sage Publications.
- Lisek-Michalska J. (2012), Etyczne aspekty badań fokusowych z udziałem dzieci i młodzieży, "Acta Universitatis Lodziensis, Folia Sociologica", 42, 33-61.
- Mayall, B. (ed.) (1994), Children's childhoods: observed and experienced, London: Falmer Press.
- Mitchell, L. (2006), Child-Centered? Thinking Critically about Children's Drawings as a Visual Research Method, "Visual Anthropology Review" 22 (1): 60 - 73.
- O'Connell, R. (2013), The use of visual methods with children in a mixed methods study of family food practices, "International Journal of Social Research Methodology" 16 (1): 31 - 46.
- Powell M. A., A. B. Smith (2009), Children's participation rights in research, „Childhood”, vol. 16, 124-142.
- Punch S. (2002), Research with children. The same or different from research with adults?, „Childhood”, vol. 9, 321-341.
- Punch, S. (2002), Interviewing strategies with young people: The 'secret box', stimulus material and task-based activities, "Children and Society", 16: 45 - 56.
- Soto L.D., Swadener B.B., eds., (2005) Power and Voice in Research with Children, Nowy Jork, Waszyngton/Baltimore, Berno, Frankfurkt nad Menem, Berlin, Bruksela, Wiedeń, Oxford: Peter Lang.
- Thomas, N., O'Kane, C. (1998), The ethics of participatory research with children, "Children and Society" 12 (5): 336 - 348.